

ביאן بیان Bayan

The Arabs in Israel הערבים בישראל

עורכים: איתמר רדאי ואריק רודניצקי

גיליון מס' 10, פברואר 2017

תוכן העניינים

- 2 ..... דבר העורכים
- אריאל בן סלומון / ביקורת על התנועה האסלאמית בקרב מוסלמים מסורתיים:
- 3 ..... כפר קאסם כמקרה מבחן
- רואא ח'אטר / זוהרת בקופסה חשוכה: התמודדותה של אישה דרוזית מרמת הגולן
- 7 ..... על ייצוג בשלטון המקומי

דבר העורכים

אנו שמחים לפרסם גיליון נוסף של כתב העת **ביאן**. הגיליון כולל שני מאמרים. המאמר הראשון, מאת אריאל בן סלומון, דן בהתפתחויות המתחוללות בקרב הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית. המאמר השני, פרי עטה של רואא ח'אטר, עוסק בהתמודדותה של אישה דרוזית באחד הכפרים בגולן במערכת הבחירות המקומיות ביישובה.

ביאן הוא רבעון לענייני החברה הערבית בישראל, המתפרסם מטעם תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי במרכז דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב.

אנו מזמינים את קוראינו לפנות אלינו בדרכים אלה:

- תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי:

ד"ר איתמר רדאי (מנהל אקדמי)

טלפון 03-6406438

פקס 03-6406046

דוא"ל itamar.radai@nyu.edu

אריק רודניצקי (מנהל פרויקטים)

טלפון 03-6409991

- אתר האינטרנט של תכנית קונרד אדנאואר: www.dayan.org/kap

© כל הזכויות על פרסום הרבעון שמורות לתכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, אוניברסיטת תל-אביב, 2017. מותר לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה בציון מפורט של שם המקור, של עורכיו ושל מקום ההוצאה לאור. אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעורכים.

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי נוסדה ב-2004 על ידי קרן קונרד אדנאואר מגרמניה ואוניברסיטת תל-אביב וכחלק ממרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה. היא המשכה המורחב של התכנית לחקר הפוליטיקה הערבית בישראל שהקימו קרן אדנאואר ואוניברסיטת תל-אביב ב-1995. התכנית נועדה להעמיק את הידע וההבנה של יחסי יהודים-ערבים בישראל באמצעות כינוסים, הרצאות לקהל הרחב וסדנאות וכן באמצעות מחקר, פרסומים ותיעוד.

תודה לנחמה ברוך שערכה והתקינה את המאמרים בעברית.

המאמרים משקפים את דעת כותביהם בלבד.

העורכים

אריאל בן סלומון* / ביקורת על התנועה האסלאמית בקרב מוסלמים מסורתיים: כפר קאסם כמקרה מבחן¹

התנועה האסלאמית בישראל נחלקת מאז 1996 לשני פלגים, צפוני ודרומי, בעקבות מחלוקת פנימית על השאלה אם להשתתף בבחירות לכנסת או לא. עד אז השתתפה התנועה האסלאמית רק בשלטון המקומי ובבחירות לרשויות המקומיות.

במהלך ראיונות רבים שערכתי בכפר קאסם נתקלתי במוסלמים מסורתיים שהשמיעו דברי ביקורת כלפי הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית, אף שהעיר נחשבת למעוזו (לפלג הצפוני אין נוכחות ראויה לציון בעיר). התנועה האסלאמית בישראל נוסדה בשנת 1972 על ידי שיח' עבדאללה נמר דרוויש, יליד כפר קאסם, ולכן יכולה העיר לשמש מקרה מבחן.

הפלג הצפוני בהנהגת שיח' ראא'ד צלאח נוקט גישה רדיקלית יותר מזו של הפלג הדרומי: הוא מסרב בעקיבות להשתתף בבחירות הארציות ולשלוח נציגים מטעמו לכנסת. בתחילת דרכו צבר הפלג הצפוני כוח במועצות המקומיות, אולם משנת 2003 הוא נמנע מהשתתפות בפוליטיקה המקומית למעט במעוז כוחו, אום אל-פחם.² ב-2013 הוא נסוג לגמרי מהבחירות לרשויות המקומיות. מנגד, הפלג הדרומי נחשב פרגמטי יותר; הוא משתתף בבחירות הארציות ונציגים מטעמו מכהנים בכנסת. הקו המפריד כיום בין שני הפלגים הוא בעיקר שאלת הנכונות להשתלב במדינה ולבוא במגע עם הרוב היהודי. לעומת הפלג הדרומי, הפלג הצפוני מגלה נכונות פחותה לפעול על פי "כללי המשחק", הן מבחינה פוליטית והן מבחינה תרבותית.

התנועה האסלאמית בישראל היא תנועה-בת של האחים המוסלמים, תנועה שנוסדה בשנת 1928 במצרים בידי חסן אל-בנא (1906–1949), והיא מוסיפה להיות פעילה בכמה מדינות ברחבי העולם. התנועה פועלת בסביבתה המקומית ובתוך מסגרת המדינה, אולם היא מחזיקה גם בחזון פאן-אסלאמי, השואף בסופו של דבר לאסלם את החברה וכך להשיג כוח פוליטי חוצה גבולות.³

החלטת הממשלה להוציא את הפלג הצפוני אל מחוץ לחוק בנובמבר 2015, בעיקר בשל קשריו עם חמאס, אפשרה לפלג הדרומי למלא תפקיד נרחב יותר בארגון פעילויות רווחה ופעילויות אחרות בתחום ה-**דעוה**. **דעוה** (הטפה) היא כינוי לדרך פעולה חברתית-כלכלית שנוקטות קבוצות אסלאמיסטיות, ונעשה בה שימוש לראשונה בידי האחים המוסלמים במצרים. מטרתה להקים תשתית של תמיכה באמצעות פעילות מיסיונרית הכוללת צדקה, מועדוני נוער, חוגים ללימודי הקוראן ועוד. כוונתה למשוך את בני הקהילה אל האסלאם ולטפחם ברוח החזון של הקבוצה האסלאמיסטית.

משטרת ישראל ושירות הביטחון הכללי אספו ראיות המוכיחות את הזיקה האידאולוגית ואת היחסים הפומביים הקרובים בין הפלג הצפוני, לבין חמאס – תנועה-בת של האחים המוסלמים בשטחים – והאחים המוסלמים.⁴ למרות הקווים המפרידים בין הפלג הצפוני לפלג הדרומי, שניהם חולקים מכנה משותף די רחב. שיחות עם מקורבים לפלג הדרומי חושפות אהדה רבה

* **אריאל בן סלומון** כותב על המזרח התיכון ומדינת ישראל. בעבר שימש כתב לענייני החברה הערבית בעיתון ג'רוזלם פוסט, וכיום הוא כותב את עבודת הדוקטורט שלו באוניברסיטת בר-אילן, שכותרתה "התנועה האסלאמית בישראל: קבוצות מקורבים ומאבק אידאולוגי פנימי".

¹ המונח "מוסלמים מסורתיים" במאמר זה מתייחס לרבים מהמוסלמים בישראל, המנהלים אורח חיים דתי-מסורתי אך אינם בהכרח מזוהים עם אידאולוגיה אסלאמיסטית.

² Nohad Ali, "Doing God's Work: A Look at the Islamic Movement in Israel", +972 Magazine, March 13, 2015, accessed January 15, 2017. See: <https://972mag.com/doing-gods-work-a-look-at-the-islamic-movement-in-israel/104201>

³ Cole Bunzel, "From Paper State to Caliphate: The Ideology of the Islamic State", *The Brookings Project on U.S. Relations with the Islamic World* (The Brookings Institution) no. 19 (March 2015); Abd al-Monein, Said Aly and Manfred W. Wenner, "Movements: The Muslim Brotherhood in Contemporary Egypt", *The Middle East Journal* 3/36 (Summer 1982), pp. 336-361.

⁴ Itamar Eichner, Hassan Shaalan and Yoav Zitun, November 17, 2015. "Israel Bans Northern Branch of Islamic Movement." Accessed January 15, 2017. <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4726750,00.html>

לאחים המוסלמים במצרים; לעומת זאת, המשטר המצרי, הנהנה מתמיכת הצבא, זוכה מצדם לקיתונות של ביקורת.

כאמור, הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית מחזיק בגישה פרגמטית יותר. אף על פי כן, מוסלמים רבים – גם המגדירים את עצמם כמי שמנהלים אורח חיים דתי ומסורתי – מותחים עליו ביקורת. הביקורת קשורה להיבטים שונים באידאולוגיה האסלאמיסטית של הפלג הדרומי מחד גיסא, ומאידך גיסא היא קשורה לשאיפתו של הפלג להשיג כוח רב יותר וכוללת גם טענות בדבר אופורטוניזם, שחיתות ונפוטיזם בשורותיו.

בריאיין שערקתי ב-21 בספטמבר 2016 עם האמאם עדנאן עמר (אבו פיראס), מנהיג דתי מכובד שהיה בעבר אחד מראשי התנועה האסלאמית, אמר האמאם: "ניסיונותיי להשפיע [בכיוון של החזרה לדת] לא צלחו, משום שכיום הפוליטיקה חזקה יותר. איננו יכולים לקיים את כל מצוות הדת, והתנועה האסלאמית משתדלת למצוא דרך ביניים, וסט".

אבו פיראס הביע תסכול מכך שהתנועה סתתה מהמסלול האסלאמי הדתי הטהור בשל צרכים פוליטיים, ומשום כך הוא עזב אותה. "כל הפוליטיקה כיום באה על חשבון הדת. התנועה האסלאמית אינה מבצעת די פעילות דעה, ומה שהיא מבצעת לא נעשה כמו שצריך". לדבריו, האידאולוגיה של הפלג הדרומי נחלשה בשל מעורבותו העמוקה בפוליטיקה. במילים אחרות, הטענות כלפי הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית מתמקדות בכך שהוא הפך לתנועה פוליטית באצטלה אסלאמית יותר משהוא תנועה דתית המעורבת בפוליטיקה.

למעשה, זו הסיבה שבעטייה נסוג הפלג הצפוני מהשתתפות בבחירות לרשויות המקומיות: הוא מעדיף להתמקד בפעילות דעה במקום בפוליטיקה. נראה כי אבו פיראס מבקש לקיים את מצוות האסלאם ללא המעורבות של התנועה האסלאמית, שכן בעיניו התנועה אינה איתנה דייה מבחינה אידאולוגית. עם זאת, הוא לא הצטרף לפלג הצפוני, ולכן נראה כי ביקורתו על התנועה נעוצה בשחיתות שבה ובסטייתו מהדרך הנראית בעיניו כדרך הנכונה באסלאם.

המעניין הוא שהקווים המפרידים הללו בין שתי התנועות מיטשטשים לעתים. בקהילה המוסלמית וגם בשתי התנועות אין גישה אידאולוגית אחידה. למעשה, גם בתוך הפלג הצפוני נטושים חילוקי דעות פנימיים בדבר הכיוון שיש לבחור. הסוציולוג נוהאד עלי, שערך ראיונות עם חברי הפלג הצפוני, אמר: "העיסוק בפוליטיקה הסיט את התנועה מייעודה המרכזי: אסלאמיזציה של ההמונים, בניית מאמין חדש והקמת קהילה בלתי תלויה, מג'תמע עצאמי".⁵ ועדיין, תושבים רבים בכפר קאסם, ובכללם חלק מן המזוהים עם הפלג הדרומי ואפילו מוסלמים שאינם תומכים בשום פלג משני הפלגים, תומכים בצלאח ורואים בו דמות פוליטית ומנהיג של הציבור הערבי בישראל. נראה שהסיבה לתמיכתם בו נעוצה בכך שהוא נתפס בעיניהם כאדם הגון, לא מושחת וטהור מבחינה אידאולוגית. ככלל, על פי מחקרו של פרופ' סמי סמוחה מ-2015, האהדה לפלג של צלאח גבוהה למדי: 57% מהציבור הערבי בישראל אומרים שהתנועה האסלאמית מייצגת אותם; הפלג הצפוני הוא האסוציאציה שעולה בראשם של רוב האזרחים הערבים כאשר הם מדברים על "התנועה האסלאמית".⁶

תושבים אחרים בכפר קאסם מגיעים לאותה מסקנה בעניין שאיפתו של הפלג הדרומי לכוון פוליטי. איאד בדיר, בעל בית דפוס בעיר המחשיב את עצמו למוסלמי מסורתי ואף השתתף בעבר במידה מסוימת בפעילות התנועה, טען כי בבחירות המקומיות "התנועה האסלאמית הולכת עם המועמד החזק; הם לא רוצים להפסיד". הוא השווה את התנועה האסלאמית לצבא שלו מפקד אחד: "אם אינך ממלא פקודות, מסלקים אותך".

רודינה בדיר, דוקטורנטית באוניברסיטת בר-אילן, סבורה שהשאיפה של התנועה האסלאמית לכוון ומעורבותה בפוליטיקה אכזבה מוסלמים מסורתיים רבים. לדבריה, "כל מה שמעניין את התנועה האסלאמית הוא פוליטיקה והגדלת כוחה הכלכלי ושליטתה. אין לזה שום קשר לאידאולוגיה". עוד היא טוענת, שמאחר שכעת ראש העיר, עאדל בדיר, הוא חבר התנועה האסלאמית, העירייה ממנה את חברי התנועה לתפקידי מפתח. רודינה מגדירה את עצמה מוסלמית מסורתית למרות לבושה הלא-דתי (שלא כיהודים רבים, מוסלמים רבים בישראל רואים את עצמם כ"מסורתיים" גם אם לבושים והופעתם החיצונית אינם בעלי אופי מסורתי). "התנועה האסלאמית היא כמו מדינה בתוך מדינה", טוענת רודינה, ולדבריה התנועה לוקה במעשי שחיתות ובנפוטיזם.

⁵ Ali Nohad. (הערה 2 לעיל).

⁶ Ariel Ben Solomon, "17% of Israeli Arabs Support ISIS, Expert Says", *The Jerusalem Post*, November 22, 2015, <http://www.jpost.com/Arab-Israeli-Conflict/Parts-of-Arab-population-support-ISIS-despite-official-opposition-expert-says-434969>

מרואיין יודע דבר בעיר, שסירב להזדהות כדי שיוכל לבקר בגלוי את התנועה, טען כי התנועה חדרה למוסדות החינוך העירוניים והזרימה כספים מהתקציב העירוני לארגונים המזוהים עם הפלג. המקור מקושר היטב לעירייה ומקבל מידע מן התנועה האסלאמית וממועצת העיר – שני גופים הפועלים יחדיו למעשה. ילדיו של אותו מקור לומדים בבתי ספר בעיר, ולדבריו התנועה האסלאמית מפעילה פרויקטים גם בתוך בתי הספר. אחד מהם הוא עמותה ששמה **קלם**. הוא טוען כי שיח' צפוות פריג', תושב העיר וסגן ראש הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית, "מסתובב כל הזמן בבתי הספר ואיש לא יכול להורות לו לעזוב. הוא ראש העיר בפועל". במילים אחרות, המרואיין טוען כי דמות מוכרת במישור הארצי ובעלת סמכות דתית מטעם התנועה האסלאמית, ללא תפקיד רשמי בשלטון המקומי, מכתיבה מדיניות בפועל לראש העיר, עאדל בדיר.

המקור הסביר כי פריג' הוא בעל עסק חוקי וכי העסק תומך בתנועה האסלאמית. לדברי המקור, העסק מפעיל 95% ממעונות היום הממלכתיים בכפר קאסם. פריג' גם מינה אישה לניהול המתנ"ס העירוני. עוד טען המקור כי העירייה שכרה את שירותיהם של אותו בית עסק ושל ארגונים אחרים המזוהים עם התנועה האסלאמית, למשל לצורך תיקון כבישים.

אחד האירועים האחרונים שהעלה את חמתם של רבים מתושבי העיר התרחש בעצרת השנתית האחרונה שנערכה ב-29 באוקטובר 2016 לזכר 48 קורבנות הטבח שביצעו כוחות משמר הגבול בשנת 1956. עצרת הזיכרון אורגנה מטעם העירייה, הנשלטת בידי התנועה האסלאמית, והתנועה כפתה את עקרונותיה על האירוע. לדוגמה, המרואיין הסביר כי הועמד תקציב לאירוע, והאנשים שארגנו את האירוע לאורך שנים נדחקו הצדה ואת מקומם תפסו אנשי התנועה האסלאמית או מקורביה: "יש חשדות כי התנועה האסלאמית לקחה את הכסף שהוקצב לאירוע וערכה אותו בעלות נמוכה יותר כדי לסיים ברווח". לטענת המקור, ראש העיר אפשר למנהיגי התנועה האסלאמית להחליט איך להוציא את כספי העירייה, "זה כמו שביבי היה מפקיד בידי הליכוד את התקציב עבור אירועי יום העצמאות".

המרואיין הוסיף דברי תוכחה: "זה היה אמור להיערך למען העיר ולמען הקורבנות, אולם במקום זה, זה הלך לתנועה האסלאמית". למשל, התנועה האסלאמית רצתה שנשים תבואנה בלבוש צנוע וללא איפור, אך הן היו מאופרות בכבדות, לבשו מכנסי ג'ינס צמודים, ורבות מהן לא עטו כלל כיסוי ראש, טען המקור, "התנועה האסלאמית רוצה שכולם יישמעו לנורמות שלה כמו בדיקטטורה, והתקשורת הישראלית נותנת לתנועה תמיכה בכך שהיא מראינת את חבריה". במילים אחרות, התנועה האסלאמית שאפה להפוך את עצרת הזיכרון מאירוע לאומי ערבי לאירוע המוקדש לתנועה האסלאמית.

אף על פי כן, לטענת המקור – שעמדתו מייצגת את מתנגדי התנועה האסלאמית בעיר – "הטקס לא שלהם! הם משתמשים בדת בתור כוח. איש אינו יכול להתווכח עם מוחמד או עם הקוראן, והם מנצלים זאת כדי לקדם את מטרותיהם הפוליטיות". השימוש בשפה דתית מקנה לתנועה האסלאמית לגיטימציה מיוחדת, ומאלץ את מתנגדיה שלא להצטייר כמתנגדים לאסלאם עצמו. הדבר מקשה על מוסלמים אדוקים המתנגדים לדרכה של התנועה. "התנועה האסלאמית ממש מוצלחת. הם נהנים משליטה מלאה בכפר קאסם", סיכם המקור.

שיח' כאמל אחמד ריאן,⁷ לשעבר ראש מועצת כפר ברא הסמוך לכפר קאסם, אמר כי הוא עדיין מקורב למנהיגות הפלג הדרומי. לדבריו, פוליטיקה מצריכה פשרות אך יש "קווים אדומים". שיח' ריאן משמש גם כיו"ר עמותה ששמה **אמאן** – המרכז הערבי לחברה בטוחה. לדבריו, "התנועה האסלאמית יודעת כי עליה לנקוט ויתורים, אך יש לה עמוד שדרה. יש דברים בסיסיים שעליהם אי אפשר להתפשר. יש הנלחמים במדינה ויש הנטמעים בתוכה, והתנועה האסלאמית עומדת באמצע. עלינו לזכור את ההיסטוריה שלנו ואת ערכינו".

מצד אחד, הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית מנסה ליישם את השקפת עולמו בכפר קאסם ועל כך קמה לו אופוזיציה. מצד שני, בהיותו ארגון אסלאמיסטי הוא מנצל את הכלים של המדינה המודרנית כדי לקדם את האינטרסים שלו. בהקשר זה כתב עמנואל סיון: "הלוגיקה ברורה מאד: יש לשמור על הרשות הממלכתית שלמה וללא פגע כדי להפוך אותה, בסופו של דבר, לכלי שדרכו ניתן ליישם את החוק האסלאמי".⁸

*

⁷ הערת העורכים: שיח' כאמל ריאן הוא דמות בכירה בתנועה האסלאמית מיום היווסדה ומשמש זה שני עשורים ויותר כראש אגודת אל-אקצא של הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית. האגודה שמה לה למטרה למפות את כל האתרים הקדושים לאסלאם ברחבי הארץ, ובכללם מסגדים ובתי קברות שחרבו במלחמת 1948.

⁸ Emanuel Sivan, "The Islamic Resurgence: Civil Society Strikes Back", *Journal of Contemporary History*, 25-2/3 (May-June 1990), pp. 353-364.

לסיכום, התנועה מפגינה נכונות להשתמש במוסדות המדינה אף שמבחינה אידאולוגית היא איננה מקבלת את הלגיטימיות של ישראל משום שהוקמה על אדמה מוסלמית, אם כי מנהיגי התנועה נזהרים שלא להביע דברים אלה בציבור. הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית משתדל כל העת לאזן בין מטרתו האסטרטגית לטווח הארוך, לצבור כוח ולאסלם את החברה הערבית, לבין המדיניות הטקטית לטווח הקצר – למצוא נתיב ביניים המאפשר קיום לצד מוסדות המדינה ואף השתלבות בהם. כמה חברים וחברים-לשעבר בפלג הדרומי בכפר קאסם נוטים להמעיט בעומק הפערים שבין הפלג הדרומי לפלג הצפוני; הם מכנים אותם פערים "פוליטיים" או פערים הנובעים מתוך מאבקי כוח אישיים. אף שהפלג הדרומי משתתף באופן פומבי בפוליטיקה ומתנהל לפי "כללי המשחק", מאחורי הקלעים הוא פועל ללא לאות לבנות את כוחו על יסוד חזון אסלאמיסטי.

רואא ח'אטר * / זוהרת בקופסה חשוכה: התמודדות של אישה דרוזית מרמת הגולן על ייצוג בשלטון המקומי

בשני העשורים האחרונים חל שיפור במעמדה של האישה בחברה הדרוזית. נשים דרוזיות רבות פנו ללימודים במוסדות להשכלה גבוהה, קיבלו רישיון נהיגה, יצאו לעבודה מחוץ לביתן ובחרו להתמודד על תפקידים ניהוליים. המשכילות הראשונות שבו לכפרים ושימשו דוגמה לנשים אחרות לשינוי התפקידים ולפריצת הגבולות שמכתיבים המגדר והמסורת. מורות דרוזיות הפכו למודל לחיקוי ובין היתר ניסו להשפיע על הנורמות בחברה באמצעות מעמדן: ביטול נישואין בגיל צעיר, לימוד באוניברסיטה ויציאה לעבודה מחוץ לבית. מקצוען הקנה להן לגיטימציה לשינוי (וינר-לוי, 2011).

אף על פי כן, גם כיום נשים דרוזיות נתקלות בלא מעט חסמים אשר מרביתם קשורים בעקרונות היסוד של החברה. להלן אתמקד בהתמודדותה של עאידה (שם בדוי), מועמדת דרוזית מכפר ברמת הגולן, על ראשות המועצה המקומית של היישוב, ובעיקר בפרקטיקות הקשורות למגדר, הן הקיימות והן החלופיות, אשר ליוו את התהליך לכל אורכו.

עאידה החלה את התמודדותה בזכות החינוך שספגה בבית בילדותה. אמנם החלטתה הנחושה לסלול דרך לנשים בחברה הדרוזית התבצעה כחוק וללא תמיכה נרחבת, אך למרות זאת היא נתקלה בהתנגדות מצד בעלי מעמד דתי רם ומצד בעלי יכולת השפעה על הזירה הפוליטית. הפרקטיקות המגדריות שנקטו נגדה היו קשורות קשר הדוק לרקע הדתי-תרבותי-פוליטי של החברה הדרוזית, והן באו לידי ביטוי בדפוסי מחשבה והתנהגות וכן במעשים בפועל. לצדן ננקטו פרקטיקות חלופיות כגון גיוס גורמי תמיכה ושכנוע.

תהליך התמודדותה של עאידה מעיד על טבעם של תהליכי שינוי מגדריים בחברה: כאשר התהליך מורכב ונוגע בהיבטים דתיים-תרבותיים, נדרש לגייס כוח רב יותר לביצוע השינוי, כגון ארגוני נשים אשר יסייעו לפתוח את "הקופסאות השחורות", דהיינו מנהגים חברתיים שהם בגדר טאבו.

הפוליטיקה המקומית ברמת הגולן

במלחמת 1967, עם כיבוש רמת הגולן, נותר המיעוט הדרוזי בגולן בשליטת ישראל. מדובר במיעוט עדתי בשטח שנוי במחלוקת פוליטית, הרווי קונפליקטים פנימיים והמושפע מגורמים חיצוניים. בישראל גופה מתגוררים אזרחים דרוזים זה דורות, והם מרוכזים בעיקר בגליל. לעומתם, הדרוזים ברמת הגולן הם תושבי קבע הזכאים לקבל אזרחות ישראלית. עם זאת, מעטים מהם בוחרים להתאזרח, ובין הקהילה הדרוזית בגולן לבין הקהילה הדרוזית בסוריה נמשכים קשרי הנישואין. ניתן לומר כי הקהילה הדרוזית ברמת הגולן היא בעלת זהות דרוזית בלתי ברורה.

לאחר סיפוח רמת הגולן לישראל על פי החוק שהתקבל בשנת 1981 (חוק רמת הגולן, התשמ"ב-1981) הוצע לדרוזים החיים בו לקבל אזרחות ישראלית. הדרוזים התייחסו אל החוק בחומרה רבה, בעיקר משום שקבלתו מכריחה אותם לשנות את מעמדם ולהפוך לאזרחים ישראלים במקום אזרחים סורים, כפי שהיו עד אז (שלו, 1993). משמעותה של קבלת אזרחות ישראלית הייתה בעבורם שרפת הגשרים עם סוריה, והם חששו הן לגורלם שלהם והן לגורלם של קרובי משפחתם החיים בסוריה. רק מעטים בחרו להתאזרח, והם הוחרמו על ידי הקהילה; לפיכך הם מנועים מלהשתתף בפעילויות חברתיות או בטקסים.

ככל הנראה, מסיבות אלה לא התנהל ברמת הגולן הליך בחירות דמוקרטי מאז ומעולם. מינוי מועצה מקומית התנהל באמצעות הגשת מועמדות דרך קול קורא, בכפוף לאישור שר הפנים.

עאידה: פרקטיקה של שינוי

השיחה עם עאידה חשפה את מורכבותן של הפרקטיקות הקשורות למגדר: מדובר לא רק באישה – אלא באישה בחברה מסורתית, משמע: היחס אליה מוכתב על ידי הקשר חברתי-תרבותי מסוים; הנשים מושפעות מיחס זה וחייהן מתנהלים בצלו (Martin, 2006).

* רואא ח'אטר היא סטודנטית לתואר שני בבית הספר ללימודי נשים ומגדר באוניברסיטת תל-אביב. עבודת הגמר שלה עוסקת בגיבוש זהות עצמית-פוליטית אצל האישה הדרוזית בגולן בחברה דו-תרבותית.

עאידה היא אישה דרוזית מרמת הגולן, בשנות הארבעים לחייה, נשואה ואם לחמישה ילדים, והיא משתייכת לחמולה גדולה ומכובדת ביישוב. היא בעלת תואר ראשון בחינוך ועסקה שנים רבות בהוראה. בתחילת שנות האלפיים החליטה עאידה להתמודד על ראשות המועצה המקומית בכפרה. לדעתה, התמודדותה על ראשות המועצה נתפסה כניסיון לשלוט בגברים, "דבר מביך: את אישה-גבר", כדבריה. כלומר, כדי להימנע ממבוכה מוטב לאישה להישאר במקום בטוח, דהיינו בביתה. נשים אשר שמעו על החלטתה להתמודד על התפקיד ראו סתירה מהותית בין התחום האישי לבין התחום הציבורי, סתירה שבאה לידי ביטוי בשאלה שהפנו אליה: "איך תנהלי משק בית ותבטיחי הכול למשפחתך ובה בעת תנהלי מועצה?" לדברי עאידה, כל אחד מן המתנגדים להתמודדותה הצדיק את התנגדותו בהתאם לעולם הדימויים שלו, פרקטיקה אשר ביסודה נחשבת למדירה, כפי שאמרה: "הדתיים מנופפים בדגלי הדת והמסורת והחילוניים מנופפים בדגלי ערכי המשפחה והאימהות".

אין ספק כי פרקטיקה זו מתייחסת בדרך שונה אל כל מגדר במערכת הפוליטית הספציפית: את האישה היא מנסה להשאיר במקום הבטוח, בסביבה המוכרת לה, ואת הגבר היא משייכת לזירה הציבורית, כלומר – נוכחות וייצוג לגברים לעומת היעדר ייצוג ואי-נוכחות לנשים. מבחינת הארגון הפוליטי, התפקיד של ראשות המועצה נתפס כבעל סמכות, והגברים מתנגדים התנגדות נחרצת להעביר סמכות זו לידי אישה. לדברי עאידה, אם תיבחר אישה לתפקיד זה, יהיה עליה להיות נוכחת בכנסים ובישיבות, לעמוד בקשרי עבודה עם גברים, ולהיעדר רבות מן הבית – ממש כמו גבר בתפקיד זה. כלומר, תוכן העבודה, צורת העבודה, הכוח הנלווה לתפקיד, האחריות והסמכות – כל אלה אמורים להיות זהים עבור גברים ונשים. אף על פי כן, עמד בפניה של עאידה חסם דתי-תרבותי, כפי שהיא מנסחת בשאלה: "איך זה שאישה תהיה במוקד קבלת ההחלטות ותכתוב את המדיניות עבור גברים?" חסם זה הביא לידי הדרתה מן ההתמודדות על תפקיד זה.

מדובר אפוא בפרקטיקה מגדרית מדירה. בראשית התהליך הייתה עאידה שווה בין שווים – היא החליטה להתמודד לאחר קול קורא למינוי חברי מועצה מטעם משרד הפנים. לדבריה, במהלך ההתמודדות ניסו להכשילה גורמים מתוך המערכת הפוליטית ומחוץ לה. היא האמינה בכוחה וביכולתה להתקדם מהוראה לפוליטיקה, האמינה ומאמינה שעל האישה לצאת מן הבית, לרכוש השכלה ולזכות בעצמאות כלכלית. עאידה היא למעשה סוכנת שינוי בחברה הדרוזית, אך מאבקי הכוח ניסו לערער את תפיסותיה ולהדירה מן ההתמודדות.

עם זאת, במדינה מורכבת מבחינה אתנית, דתית ותרבותית כישראל, קשה לבחון את דרכה של עאידה כסוכנת שינוי רק דרך הפריזמה של היותה אישה. בישראל תת-מגדרים שונים בתוך מגדר הנשים – יהודיות ממוצא מזרחי, יהודיות ממוצא אשכנזי, ערביות, לסביות ועוד. בזהותן הנשית משתלבים נרטיבים נוספים, למשל הנרטיב הציוני. נשים פלסטיניות בוודאי ירגישו שונה ביחס לנרטיב זה משום שמבחינתן עצמאות ישראל היא בעבורן הנכבה. כל תת-מגדר מגיב ופועל מתוך ייחודו התרבותי (Herzog, 2005). עאידה ניסתה להתקדם באמצעות פריצת הגבולות של המגדר ומעבר אל הטריטוריה הפוליטית הנחשבת גברית: תפקיד ראש מועצה היה אמור להקנות לה כוח, סמכויות ותחומי אחריות.

עאידה פעלה מתוך שאיפה לשינוי ביחסה של החברה הדרוזית למעמד האישה. היא מאמינה בכל מאודה בכוחה ובעצמאותה של האישה הדרוזית, ומספרת כי עוד בצעירותה חלמה על קריירה פוליטית. כלומר, התמודדותה ורצונה בשינוי נבעו לא רק מהיותה אישה אלא מהיותה אישה **דרוזית**: היא שימרה את כל מרכיבי זהותה – למדה, עבדה בהוראה ולצד זאת נישאה, ילדה ילדים וניהלה את משק הבית.

יש להוסיף כי משפחתה של עאידה משתייכת לבני המיעוט ביישוב שהם בעלי אזרחות ישראלית. הקשר עם ישראל חשף אותה לאפשרויות שונות ועורר בה את הרצון לשינוי. אם כן, לפרקטיקה של ההתמודדות על תפקיד במערכת הפוליטית בזירה גברית היו מניעים נוספים.

על אף התגובות המדירות כלפי התמודדותה לא ניסתה עאידה לשנות את הפרקטיקה שנקטה. כלומר להתמודד על תפקיד אחר, לפרוש מהמרוץ או לנסות להתמודד בדרך אחרת. היא אמנם לא כיהנה בתפקיד, אך חוללה שינוי בחברה שבה היא חיה.

*

לסיכום, באירוע ההתמודדות של עאידה על תפקיד ראש המועצה המקומית בלתי אפשרי להפריד את ההקשר החברתי-תרבותי מתוצאת ההתמודדות. המועמדת ביקשה לפרוץ שתי "תקרות זכוכית": היותה אישה והיותה דרוזית מרמת הגולן.

עאידה קבעה תקדים, וכפי שהיא מעידה, החלטתה של אישה דרוזית להתמודד על תפקיד בכיר הוא צעד נועז שאינו מובן מאליה בחברה הדרוזית. צעד זה השפיע על הנשים בכפר גם אם הן לא צידדו במעשיה, והיא סיפקה להן זווית ראייה אחרת על מקומן בחברה. עאידה סבורה שאמנם

הייתה זו השפעה מצומצמת, אך הנשים ראו אתגר בכך "שסוף סוף אפשר לצאת מהקופסה". לדעתי, גם אם מדובר בהשפעה מעטה, הונחה כאן עוד אבן דרך במאבק המגדרי הרב-תרבותי של הנשים לעמדות מפתח. עאיזה אמנם הוסרה מרשימת המועמדים לראשות המועצה בהחלטה של הדרגים הגבוהים, אולם היא החלה לסלול את הדרך לנשים דרוזיות אחרות.

תהליכי השינוי המגדרי בחברה הדרוזית מורכבים מאוד. לא זו בלבד שהתפיסות הקשורות למקומה ולמעמדה של האישה בחברה מעוגנות בתבניות מחשבה עמוקות ביותר, גם הדת, ההיסטוריה והתרבות מוסיפות חסמים המקשים מאוד לשנות את הקיים. המאבק אפוא מורכב, אטי ומצריך אורך-רוח. אמנם הדת הדרוזית מעניקה לאישה זכויות רבות – היא מחייבת את הגבר הדרוזי להתייחס אל האישה כאל שווה לו, אוסרת פוליגמיה ומחייבת לשלם פיצויים לגרושה (פלאח, 2000), אך מעמדה החברתי של האישה הדרוזית עדיין מצריך שינוי, כפי שהוכיח מסעה הייחודי של עאיזה.

מקורות

וינר-לוי, נ' (2011). המהפכה השקטה: נשים דרוזיות משנות את תפקידי המגדר. **עדכן הערבים בישראל: נשים בחברה הערבית בישראל** (עמ' 20–22), עורכים: עוזי רבי ואריק רודניצקי, תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי.

פלאח, ס' (2000). **הדרוזים במזרח התיכון**. תל-אביב: משרד הביטחון.

שלו, א' (1993). **שלום וביטחון ברמת הגולן**. תל-אביב: פפירוס, מרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה.

Herzog, H. From gender to genders. *Israel Studies Forum*, 2/20 (2005), pp 69-94.

Martin, Y, P. Practicing gender at work: Further thoughts on reflexivity. *Gender, Work and Organization*, 3/13 (2006), pp 255- 270.